

1 Inleiding

1.1 De vloek van Big Tech

Met de digitalisering van de maatschappij zijn enkele ongekend grote en dominante techbedrijven ('Big Tech'¹) opgekomen.² Om je een indruk te geven: Microsoft, Amazon, Meta, Apple, NVIDIA, Tesla en Alphabet – de allergrootste techbedrijven ter wereld van dit moment – zijn bij elkaar inmiddels rond de 14 biljoen³ dollar waard en vertegenwoordigen ruim een kwart van de waarde van de *Forbes 500*, de lijst met de vijfhonderd grootste Amerikaanse bedrijven.⁴ Dat aandeel groeit nog altijd. Voorts maakt elk individueel Big Tech-bedrijf vele tientallen miljarden dollars winst per jaar, Apple zelfs rond de 100 miljard dollar. Verreweg de meest bezochte websites in grote delen van de wereld zijn google.com en youtube.com.⁵ 65% van de internetgebruikers surft met *Google Chrome*.⁶ Het marktaandeel van de Googlezoekmachine schommelt al zo'n tien jaar rond de 90%.⁷ De mondiale markt voor Officeproducten is voor

1 De samenstelling van Big Tech wisselt. Reken tot het huidige Big Tech in elk geval Microsoft, Alphabet, Amazon, Meta, NVIDIA en Tesla en Apple (de 'magnificent seven'), maar ook net iets kleinere techbedrijven als IBM, Bytedance (TikTok), Netflix, X en Uber.

2 V. Brühl, 'Big Tech, the Platform Economy and the European Digital Markets', *Inter-economics* 2023, nr. 5, p. 274-282. A. Gerbrandy & P. Phoa, 'The Power of Big Tech Corporations as Modern Bigness and a Vocabulary for Shaping Competition Law as Counter Power', in: M. Bennet e.a. (eds.), *Wealth and Power: Philosophical Perspectives*, New York: Routledge 2022. J. Susskind, *Future Politics: Living Together in a World Transformed by Tech*, Oxford: Oxford University Press 2018, p. 171. Zie ook: M. Moore, *Tech Giants and Civic Power*, Londen: Kings College 2016.

3 Voor de duidelijkheid: dat is 14.000.000.000.000 (14.000 miljard), ongeveer 14x het bbp van Nederland en 1x dat van de Europese Unie of de Verenigde Staten.

4 www.50pros.com/fortune500, www.statista.com/statistics/1350976/leading-tech-companies-worldwide-by-market-cap/.

5 Brühl 2023.

6 Brühl 2023.

7 Brühl 2023.

90% in handen van Microsoft.⁸ De snel groeiende Cloudmarkt wordt grotendeels beheerst door Microsoft en Amazon.⁹ In de Verenigde Staten (VS) is meer dan 50% van de onlinetailmarkt in handen van Amazon.¹⁰ Rond de 80% van de onlineadvertentiemarkt is in handen van Meta en Google.¹¹ Op bijna alle computers ter wereld draait een besturingssysteem van Microsoft of Apple.¹² Meta, Alphabet en TikTok verdelen onder elkaar het grootste deel van de sociale mediamarkt.¹³ En ook op het gebied van artificiële intelligentie (AI) – volgens de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) de nieuwe ‘systeemtechnologie’¹⁴ – hebben enkele Big Tech-bedrijven de leiding inmiddels in handen.¹⁵

Enerzijds lijkt dat alles zekere maatschappelijke voordelen te hebben. Zo maken Big Tech-bedrijven geavanceerde informatietechnologie op onnavolgbare wijze toegankelijk voor andere bedrijven, overheden en het grote publiek.¹⁶ Sommige producten, zoals *messengers* of sociale media, bieden Big Tech-bedrijven zelfs min of meer gratis aan, althans zonder direct geld te vragen aan gebruikers. Onder andere in verband met de oorlog in Oekraïne en de spanningen tussen China en Taiwan, blijkt de aanwezigheid van sterke techbedrijven een belangrijke strategische *asset* te zijn in de internationale betrekkingen tussen landen.¹⁷ Toen aan het begin van de

8 Brühl 2023.

9 www.statista.com/chart/18819/worldwide-market-share-of-leading-cloud-infrastructure-service-providers/.

10 Brühl 2023.

11 Brühl 2023.

12 Brühl 2023.

13 Brühl 2023.

14 WRR, *Opgave AI: de nieuwe systeemtechnologie*, Den Haag 2021.

15 N. Maslej e.a., ‘The AI Index 2023 Annual Report’, AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University, Stanford, CA, 2023. F. van der Vlist, A. Helmond en F. Ferrari, ‘Big AI: Cloud infrastructure dependence and the industrialisation of artificial intelligence’, *Big Data & Society*, Jan-Mrt 2024, pp. 1-16.

16 Zie bijv. B. Stone, *Amazon Unbound: Jeff Bezos and the Invention of a Global Empire*, Simon & Schuster 2021.

17 Zie daarover bijv. I. Bremmer, ‘The Technopolar Moment: How Digital Powers Will Reshape the Global Order’, *Foreign Affairs* november/december 2021; F. Kuin, ‘Musk schakelt satellietnetwerk Starlink in voor internet in Oekraïne’, NRC 27 februari 2022.

invasie door Rusland het klassieke internet van Oekraïne deels uitviel, was het ongetwijfeld erg prettig voor het Oekraïense leger en zijn Westerse bondgenoten dat Starlink van Elon Musk direct een alternatief bood door breedbandinternet vanuit de ruimte aan te bieden.¹⁸ En wie kan er in deze onstuimige tijden nog zonder de verstrooiing die Big Tech-streamingsdiensten, e-commerce en messengers ons voor een prikje bieden?

Anderzijds vormt Big Tech inmiddels een formidabele *bedreiging voor de toekomst van de democratische rechtsstaat*.¹⁹ Al jaren wijzen wetenschappers en andere commentatoren in dat verband op het dramatische lot van allerlei specifieke waarden en specifieke mensenrechten in al dan niet specifieke, ‘digitale’ contexten, zoals de privacy van burgers op het internet, de betrouwbaarheid van online informatie of consumentenrechten en de vrije mededinging op zogenoemde ‘digitale markten’.²⁰ Daarnaast ondermijnt Big Tech – en daar is vooralsnog minder aandacht voor – ondertussen in toenemende mate ook de *diepere en meer algemene institutionele grondslagen* (de ‘constitutionele structuren’²¹) die de bescherming van specifieke waarden en specifieke mensenrechten überhaupt mogelijk maken.²²

Heeft de staat of unie van staten in een wereld met Big Tech eigenlijk nog wel voldoende wetgevende autonomie en handhavingskracht (‘externe’ en ‘interne soevereiniteit’²³) om publieke belangen desgewenst te doen prevaleren boven private belangen? Blijft met Big

18 Kuin 2022.

19 Nog altijd hét normatieve ideaal van de meeste westerse landen en internationale samenwerkingsverbanden tussen landen, zie bijv. de Algemene Bepaling van de Grondwet en art. 2 van het Verdrag Betreffende de Europese Unie (VEU).

20 In par. 2.7 verwijs ik uitgebreid naar corresponderend onderzoek.

21 Zie over het belang van constitutionele structuren bijv. F. Fukuyama, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalisation of Democracy*, Londen: Profile Books 2014; F. Fukuyama, *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, Londen: Profile Books 2011; WRR, *De toekomst van de nationale rechtsstaat*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2002. N.W. Barber, *The Principles of Constitutionalism*, Oxford: Oxford University Press, 2018.

22 Zie in vergelijkbare zin: T. Wu, *The Curse of Bigness: Antitrust in the New Gilded Age*, New York: Columbia Global Reports 2018.

23 Barber 2018, hfdst 2.

Tech het voor de democratische rechtsstaat zo belangrijke onderscheid tussen het publieke en private (de ‘grote demarcatie’²⁴) sowieso nog voldoende intact? Is de heerschappij van het gemene recht (de ‘rule of law’²⁵) voldoende tegen Big Tech opgewassen? Wat blijft er met Big Tech nog over van de weerbaarheid van ‘gewone’ mensen en ‘reguliere’ bedrijven (economisch en politiek ‘burgerschap’²⁶)? Is de *civil society*, met daarin onder andere vakbonden, actiegroepen, een hoogwaardige pers, kunst en cultuur, een dynamisch en innovatief midden- en kleinbedrijf (mkb), een hoogwaardige zorg, pluriforme media, onafhankelijk onderwijs en andere tegenmachten (het ‘communitarisme’²⁷) met Big Tech nog van voldoende betekenis? En is de binding van eenzijdige wetgevende, rechtsprekende en uitvoerende machtsuitoefening aan ‘hogere’, relatief moeilijk te veranderen rechtsregels (het ‘constitutionalisme’²⁸) gezien de opkomst van Big Tech nog voldoende geborgd? Dat is hoogst onzeker.

Met Big Tech dreigen Westerse maatschappijordes in belangrijke opzichten zelfs, zo observeren steeds meer auteurs, te vervallen in een ‘nieuw’ of ‘digitaal’ feodalisme²⁹; in een systeem dat in veel opzichten doet denken aan het middeleeuwse en vroegmoderne feodalisme dat de democratische rechtsstaat juist beoogt te bestrijden en waarvan de democratische rechtsstaat in veel opzichten het tegendeel is. Zo

24 R. Blaufarb, *The Great Demarcation: The French Revolution and the Invention of Modern Property*, Oxford: Oxford University Press 2016.

25 T. Bingham, *The Rule of Law*, Penguin Books, 2011. Burkens e.a., *Beginnelsen van de democratische rechtsstaat: Inleiding in de grondslagen van het Nederlandse staats- en bestuursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2022, p. 42.

26 WRR, *Eigentijds burgerschap*, Den Haag: SDU 1993.

27 Zie bijv. A. Etzioni, *The Essential Communitarian Reader*, Rowman & Littlefield Publishers 1998.

28 C.M. Zoethout, *Constitutionalisme: een vergelijkend onderzoek naar het beperken van overheidsmacht door het recht*, Arnhem: Gouda Quint 1995. D. Grimm, *Constitutionalism: Past, Present and Future*, Oxford: Oxford University Press 2016.

29 Zie bijv. J.L. Jensen, *The Medieval Internet: Power, politics and participation in the digital age*, Emerald Publishing 2020; L. Kool, J. Timmer, L. Royakkers & R. van Est, *Opwaarderen – Borgen van publieke waarden in de digitale samenleving*, Den Haag: Rathenau Instituut 2017, p. 73; S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight For a Human Future at the New Frontier of Power*, Londen: Profile Books 2019, p. 44 en hfdst. 4; D. Helbing e.a., ‘Will Democracy Survive Big Data and Artificial Intelligence?’, *Scientific American* 25 februari 2017; Y. Varoufakis, *Techno-Feudalism: How Capitalism Ends*, Londen: The Bodley Head 2023.

krijgt de staat met Big Tech, net als onder het feodalisme van weleer, weer semisoevereine, *state-like* ‘concurrenten’³⁰ (Big Tech-bedrijven doorkruisen de territoriale exclusiviteit die de staat nodig heeft om democratische en rechtsstatelijke waarden te borgen), komt het feodale leenstelsel van productiemiddelen in zekere zin weer terug (alleen Big Tech is immers eigenaar van belangrijke technologie en productiemiddelen ‘de bouwstenen van het moderne leven’; de rest niet, die is meestal alleen werknemer, klant, consument of, erger, ‘gebruiker’), vormen zich de facto nieuwe gildes (denk aan de strenge regels van Big Tech in appstores en de grip die Big Tech heeft op hard- en software), glijden hedendaagse maatschappijordes af naar een sociale, juridische en politieke ongelijkheid van welhaast middeleeuwse proporties (denk aan de bekende 0,01%) en zouden, net als in eerdere feodale tijden, zelfs de economische en technologische vernieuwing die nodig is om de grote uitdagingen van onze tijd het hoofd te bieden tot *stilstand* kunnen komen. Waarom zouden oppermachtige, privaat georiënteerde ‘Big Tech-baronnen’ – om de term van de Amerikaanse hoogleraren mededingingsrecht recht Ariel Ezrachi en Maurice E. Stucke over te nemen – immers daadwerkelijk innovatief willen zijn?³¹ Waarom zouden zij voor de maatschappij nuttige technologische toepassingen introduceren (of ook maar toestaan) als die mogelijkwerijs hun uiterst lucratieve verdienmodel ondergraven?

Begin twintigste eeuw waarschuwde de Amerikaanse rechter Louis Brandeis voor de enorme democratische en rechtsstatelijke risico’s die de opkomst van grote en machtige banken met zich meebracht.³² ‘Far more serious even than the suppression of competition is the suppression of industrial liberty, indeed of manhood itself’, zo schreef Brandeis.³³ En: ‘We may have democracy, or we may have wealth concentrated in the hands of a few, but we can’t have both.’

30 H. Spruyt, *The Sovereign State and its Competitors: An Analysis of Systems Change*, Princeton: Princeton University Press 1994.

31 A. Ezrachi & M.E. Stucke, *How Big-Tech Barons Smash Innovation – and How to Strike Back*, New York: HarperCollins 2022.

32 L. Brandeis, *Other People’s Money and How the Bankers Use it*, New York: Stokes 2014 [1914].

33 Brandeis 2014, p. 163.